

Holub József és a középkori végrendekezési jog

Holub József (1885–1962) történész, jogtörténész, akadémikus, egyetemi tanár. Nevéhez számos történeti, jogtörténeti munka kapcsolódik.¹ Jogtörténeti írásainak egyike a „*Végrendeleti jogunk kialakulása*” című tanulmánya, mely az Akadémiai Értesítő 1926-os számában jelent meg, s témája – a terjedelmesebb jogtörténeti összefoglalók által addig röviden tárgyalt – középkori végrendekezési jog és gyakorlat. A szerző írásában a középkori végrendelet definiálására, a végrendekezés magyarországi megjelenésének, fejlődésének rekonstruálására és a halál esetére szóló rendelkezések kategorizálására tett kísérletet.²

Holub József számos megállapítása mind a mai napig tarthatónak tűnik. Le-szögezi, hogy a törvényes öröklés dominanciája ellenére a végrendeleti öröklés is igen fontos szerepet kapott, a XII. században mind gyakrabban találkozunk halál esetére szóló rendelkezésekkel.³ A végrendekezés gyakorlatának kialakulása, megszilárdulása mögött az egyház törekvéseit, befolyását kell látnunk – emeli ki Holub.⁴

¹ HOLUB JÓZSEF életrajza Komjáthy Miklós tollából: *Levéltári Közlemények* 33 (1962) 304–305. Munkái, a teljesség igénye nélkül: Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs 1929.; A magyar alkotmánytörténelem vázlata I. A legrégibb időktől a mohácsi vészig. Pécs 1944.; A főispán és alispán viszonyának jogi természete. Adatok középkori vármegyei közigazgatásunk történetéhez. In: *Emlékkönyv Fejérfataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szemináriumi vezető tanárságának harmincadik évfordulója ünnepére*. Budapest 1917. 186–211.; A nádor szerepe a koronázáson. In: *Századok* 51 (1917) 89–93.; Az 1522-iki országgyűlés és törvénycikkei. In: *Századok* 52 (1918) 496–509.; Az 1290:21 törvénycikkely magyarázatához. In: *Századok* 55 (1921) 133–134.; Középkori fiúsitások. In: *Turul* 41 (1927) 84–88.; A leánynegyed. In: *Turul* 42 (1928) 106–116.; A leánynegyedről. Válasz Eckhart Ferencnek. In: *Századok* 67 (1933) 117–121.; A fiúsitásról. In: *Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest 1925. 305–319.; A vásárolt fekvő jószág természete régi jogunkban. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest 1933. 246–254.; Az életkor szerepe a középkori jogunkban és az 'időlátott levelek'. Budapest 1922.; A királyi vármegyék eredete. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. II. Szerk. Serédi Jusztinián. Budapest 1938. 71–106.; Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén. Pécs 1943.; Az egyházi nemesek jogállása a középkorban. In: *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv 1944–1946*. Vol. 6. Budapest 1947.

² HOLUB JÓZSEF: *Végrendeleti jogunk kialakulása*. In: *Akadémiai Értesítő* 37 (1926) 232–240. (továbbiakban: HOLUB 1926.) Holub polgári végrendeletekkel tanulmányában nem foglalkozott. Holub Józsefen kívül Somogyi Ferenc szentelt nagyobb figyelmet a középkori végrendekezési gyakorlatnak. – SOMOGYI FERENC: *Végrendekezés nemesi magánjogunk szerint 1000–1715*. Pécs 1937. (továbbiakban: SOMOGYI 1937.) Eckhart Ferencnek a munkát elmarasztaló recenziója: *Századok* 72 (1938) 84–86.

³ HOLUB 1926. 232., 236.

⁴ HOLUB 1926. 237–238., 240. Az egyház nemcsak elősegítette a végrendekezés megjelenését, és részt vett annak gyakorlatában (a hiteleshelyek közreműködésén keresztül), hanem bíráskodott is: az egyházi bíróságoknak a végrendeletekre vonatkozó kompetenciáját törvény is rögzítette – *Corpus Iuris Hungarici*. Magyar törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkelyek. Budapest 1899. 333., 353, 511. Birtokvitákban azonban nem voltak illetékesek: „*semmiféle peres ügyet, a mely birtokjog dolgát illeti, még ha az ilyen birtokjogra nézve hit alatt tett ígéret vagy végrendekezés forogna is fent, az egyházi szemé-*

Az egyház – adományok szerzésében érdekelt lévén – felkarolt minden, a testálást megkönnyítő egyszerűsítést, a Szentírás egy helyére⁵ hivatkozva elérte, hogy két-három tanú is elegendő legyen a végrendelet érvényességéhez.⁶ A középkori végrendelet az ún. kánoni végrendelet, mely különbözik a római testamentumtól: örökösnevezést (*heredis institutio*) nem kell magában foglalnia,⁷ a római végrendelet szigorú formai követelményeinek sem kíván megfelelni, ill. tárgyát elsősorban kegyes (*pro remedio animae*) hagyatékok képezik.⁸ Holub emellett felidézi azokat a törvényeket, melyek a végrendeletkezési joggal kapcsolatosak, utal a királyi enge-

lyek, vagy ezeknek helyettesei előtt nem tárgyalhatnak, hanem minden ilyen peres ügyet a királyi kúrián ennek rendes bírái előtt szokás megvizsgálni és elintézni.” – Hármaskönyv II. 52. A végrendeletekkel kapcsolatos hatásköri vitákra lásd: BÓNIS GYÖRGY: Az egyházi bíraskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon. In: *Szentszéki regeszták. Íratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Budapest 1997. 238–239.

⁵ Máté 18:16. „vigyél magaddal egy vagy két másik embert, hogy két vagy három tanú bizonyítsa a dolgot.”

⁶ HOLUB 1926. 238., 240. A római jog hét tanút írt elő, de Iustinianus megengedte, hogy falu helyen, ahol kevés volt az írástudó, öt tanú is elegendő legyen. A principátus kezdete óta mentes volt minden alaki követelmény betartásától a hadsereg kötelékében szolgálatot teljesítő katona. FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: A római jog története és intézményei. Budapest 1996. (továbbiakban: FÖLDI – HAMZA 1996.) 617.; BESSÉNYŐ ANDRÁS: Római magánjog II. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében. Budapest–Pécs 1999. (továbbiakban: BESSÉNYŐ 1999.) 310–312.; Iustinianus császár intézményi négy könyvben. Bp., 1997. (továbbiakban: JUSTINIANUS császár intézményi) 72–73. A tanúk személyének és számának pontatlan megadása a középkori végrendeletekben megnehezíti a preferenciák pontos megállapítását. Behich végintézkedése meg sem említi a tanúkat – 1220: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Budae 1829–1844. (továbbiakban: CDH) III/2. 303. Anna intézkedéséből viszont az derül ki, hogy a név szerint felsoroltakon kívül megszámálhatatlanul sok nemes és nemtelen is jelen volt (*aliique nobiles et ignobiles innumerales*). – 1231: CDH III/2. 270. Somogyi Ferenc szerint a tanúk száma változó volt, legtöbbször négy tanú volt jelen. – SOMOGYI 1937. 45., 82–84., 117. A 15. századi veszprémi zsinati határozatok legalább három, kegyes hagyományok esetében két tanú jelenlétét írták elő. – A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. Közzéteszi: SOLYMOSI LÁSZLÓ. Budapest 1997. 93.

⁷ Az öröklés rendjén változtatni tudó római végrendeletben a *heredis institutio* nélkülözhetetlen elemnek számított (*caput et fundamentum testamenti*). FÖLDI – HAMZA 1996. 613. A középkorban – amikor a rendelkezési szabadság jóval korlátozottabb volt – a törvényes öröklési rend előírta a főörökös személyét, kijelölte a neki járó javakat, ennél fogva a főörökös személyét külön megjelölni nem kellett. A középkori végrendelet nem az öröklés rendjén változtatott, hanem a törvényes örökségen túli hagyatékok sorsáról döntött elsősorban. Ezért előfordul, hogy a római jogból ismert fiókvégrendelet (a végrendelet utólagos kiegészítéséhez) hasonlítják, mely örökösnevezést nem tartalmazhatott, és mentes volt a formakénysertől is. FÖLDI – HAMZA 1996. 616.; HOLUB 1926. 238.; HAJNIK IMRE: Európai jogtörténet a középkor kezdetétől a francia forradalomig. Középkor. Budapest 1891. 347. Mindazonáltal akadnak olyan végrendeletek, melyek ősi javakról intézkednek. Pl. 1230: Zala vármegye története. Oklevéltár I. 1024–1363. Budapest 1886. 5., 1266: CDH IV/3. 375., 1274: CDH V/2. 222., 1277: Codex diplomaticus arpadianus continuatus. I–XII. Közzéteszi: WENZEL GUSZTÁV. Pest–Budapest 1860–1874. (továbbiakban: ÁÚO) XII. 214., 1282: ÁÚO XII. 367., 1291: Hazai okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius. I–VIII. Szerk. NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ–IPOLYI ARNOLD–STUMMER ARNOLD. Győr–Pest–Budapest 1865–1891. (továbbiakban: HO) VI. 370., 1292: ÁÚO V/73., 1298: HO VIII. 371., 1326: CDH VIII/3. 126.

⁸ HOLUB 1926. 238., 240.

délynek a végrendekezési gyakorlatban játszott fontos szerepére,⁹ és a nyugat-európai végrendekezési gyakorlatra vonatkozóan is tesz megjegyzéseket.¹⁰

Mindamellet, hogy a szerző számos, megfontolásra érdemes megállapítást tesz, a tanulmány néhány eleme kritikai megjegyzésekre szorul. A tanulmány sajnálatos módon jegyzetapparátussal nem rendelkezik, a holubi tézisek alapjául szolgáló oklevelek származási helyének pontos megjelölése elmarad. A végrendeletek kutatója kis szerencsével már találkozott a hivatkozott oklevelekkel, esetleg némi kutatómunkával felderítette néhánynak a helyét. Kritikai megjegyzéseket azonban nemcsak a formai megjelenéssel, a szerkesztés elveivel, hanem a szerző szemléletével, a végintézkedések általa felvázolt kategóriarendszerével kapcsolatban is tehetünk. Holub szemléletének és tipológiájának bemutatására, ill. annak kritikai elemzésére kerül sor az alábbiakban.

Holub a végintézkedés három típusát különböztette meg: a *donatio post obitumot*, a *donatio post obitum reservatu usufructut* és a *testamentumot*.¹¹ A halál esetére szóló rendelkezés (*donatio post obitum*) esetében a tulajdonjog a végintézkedőnél maradt annak haláláig, a tulajdonjog tehát csak az adományozó halálát követően szállt a megadományozottra. Mivel azonban gyakorta kétséges a végintézkedés egyoldalú, ill. visszavonható volta, ezek a halál esetére szóló intézkedések nem tekinthetők *testamentumok*nak. A *donatio post obitum reservato usufructu* esetében a tulajdonjog átadására már az adományozó életében sor került, viszont a haszonélvezeti jog az adományozónál maradt annak haláláig. A hagyaték teljes – a haszonélvezetet is magában foglaló – átruházására tehát csak a halál beállta után került sor,

⁹ Hangsúlyozza, hogy ugyan az Aranybulla rendelkezési szabadságot biztosított, „*e szabadsággal való élésnek nyomát sem találjuk*”, a végrendeletek szinte kivétel nélkül királyi engedéllyel jöttek létre. Ennélfogva a rendelkezési jogot korlátozó 1351. évi törvénynek nincs különösebb jelentősége. HOLUB 1926. 234–235. Az Aranybulla rendelkezési szabadságra vonatkozó cikkelyének és az uralkodói hozzájárulás szerepének a helyes értelmezése kihívást jelentett a jogtörténészek számára. Míg egyesek (pl. KELEMEN IMRE, KÉRÉSZY ZOLTÁN, SOMOGYI FERENC) a rendelkezési jog teljes szabadságának a garanciájaként fogták fel a törvényt, és a királyi engedély formalitása mellett foglaltak állást, addig mások (pl. SZLEMENICS PÁL, HAJNIK IMRE, ILLÉS JÓZSEF, TIMON ÁKOS, R. KISS ISTVÁN, ECKHART FERENC) óvakodtak attól, hogy a törvényi szabályozás célját a király és a rokonság érdekét teljesen semmibe vevő, a nemesi javak valamennyi kategóriájára (ősi, adományos, vásárolt, ingatlan, ingóság) érvényes, korlátlan rendelkezési jog megteremtésében lássák, és hogy a királyi engedély fontosságát – az ősi és az adományos javak esetében – kétségbe vonják. Waldapfel Eszter szerint az adománybirtok elidegenítésekor volt nélkülözhetetlen a királyi *consensus*, bár hozzáteszi, hogy a XIV. század elején formálissá vált, mivel „...az exemciók sokasága át-meg áttöri ... a kötöttséget.” – WALDAPEL ESZTER: Nemesi birtokjogunk kialakulása a középkorban. In: *Századok* 65 (1931) 145–153, 159. A nézetek elsősorban a vásárolt javak elidegenítésének kérdésében találtakoztak: mivel ezek fölött szabadon rendelkezhettek, a királyi hozzájárulás szükségtelen volt. – Hármaskönyv I. 57., I. 100., I. 105.

¹⁰ A germánoknál végrendelet nem létezett, egyedül Dél-Franciaországban és Hispániában maradt fenn. Csak a XI. században – sajátos jegyeket magán viselve – jelent meg újra. A kegyes adományok juttatásának igénye elősegítette a halál esetére szóló rendelkezés megjelenését. HOLUB 1926. 232–234.

¹¹ A terminusok a jogtörténeti irodalomban már használatos fogalmak voltak. Lásd: HÜBNER, RUDOLF: *Die Donationes post obitum und die Schenkungen mit Vorbehalt des Nießbrauchs im älteren deutschen Recht*. Breslau 1888.

ezért ez a jogügylet a halál esetére szóló intézkedéshez állt közel.¹² A *donatio post obitum* és a *donatio post obitum reservato usufructu* mellett természetesen megjelent a *testamentum* is, melyet a klasszikus jogban az egyoldalúság (a szerződéses jelleg hiánya) és a visszavonhatóság jellemezett. Holub a *testamentum* megjelenésének idejét a XIII. század elejére teszi, jogi kelléktárának (egyoldalúságának, visszavonhatóságának) a kialakulása mögött pedig a római jog hatását, az egyház törekvéseit és a korszak zajos eseményeit sejtí. Véleménye szerint az egyház a szerződéses jelleget (a kétoldalúságot) a rendelkezést nehezítő körülménynek tekintette, így „oda hatott, hogy a szerződési formának meg nem tartása a jogügylet érvényességét ne érintse”. A visszavonhatóság megjelenéséhez pedig a zárandoklatok, a háborúk járultak hozzá: az életveszélyes útra indulók végrendelkeztek ugyan, de csak arra az esetre tartották érvényesnek végintézkedésüket, ha a veszedelmes vállalkozást nem élnék túl, visszatértük esetére tehát kikötötték a visszavonás jogát. A visszavonható *testamentum* legkorábbi emléke – Holub szerint – Adalbertnek, II. Géza követének a szicíliai útja előtt tett végrendelete (1150 k.), melyben a végrendelező fenntartotta a módosításhoz való jogát.¹³ Azzal a kérdéssel, hogy a középkorban mely időszakra tették a *testamentum* megjelenését, Holub nem foglalkozott. Egy 1263-ra datált, valójában a XV. század elején készült oklevél arra utal, hogy Szent István koráig vezették vissza a *testamentum*ot, hiszen az oklevél szerint Deodatus comes örökösök híján, Szt. István akaratából „*villam Tata ... pro testamento ... legavit.*”¹⁴

A középkori végintézkedések kategorizálása mellett Holub a középkori magyar végrendelezési gyakorlat emléktanyagáról is értékelést ad. Kiemeli: az egyoldalú és visszavonható kánoni végrendelet megjelent ugyan, ám a *donatio post obitum*ot sosem tudta kiszorítani a hazai végrendelezési gyakorlatból.¹⁵ Emellett a „...terminológiában (...) a legnagyobb zavar uralkodik”, hiszen olykor visszavonhatatlan *testamentum*ot (*irrevocabile testamentum*) írtak, vagy *testamentum*nak neveztek olyan jogügyletet, mely valójában *donatio post obitum reservato usufructu* volt.

¹² Számos példa van erre a jogügyletre: 1240: ÁÚO II. 110., 1255: Hazai Oklevéltár 1234–1536. Codex diplomaticus patriae. Szerk. NAGY IMRE–DEÁK FARKAS–NAGY GYULA. Budapest 1879. (továbbiakban: CD patr.) 31., 1258: ÁÚO XI. 453., 1270: ÁÚO XI. 600., 1271: CD patr. 61., 1290: ÁÚO IX. 534., 1296: ÁÚO V. 148., 1281: ÁÚO XII. 332., etc. Holub szerint az ajándékozás ezen fajtájához sorolhatók azok az esetek is, amikor az ajándékozó magának, esetleg családtagjainak élethossziglani eltartást kötött ki. HOLUB 1926. 237. Pl. 1262: ÁÚO III. 26., 1286: ÁÚO IV. 287. A *donatio post obitum reservato usufructu*-hoz álltak közel az ún. *precariák* is (az egyház a neki felajánlott birtokot rögtön visszaadta használatra az adományozónak, néha meg is toldotta a sajátjából). HOLUB 1926. 234., 236–237. Nyugat-Európában is megtaláljuk ennek a jogügyletnek a példáit: A source book for Medieval History. Selected documents illustrating the History of Europe in the Middle Ages. Ed. THATCHER, OLIVER J.–MCNEAL, EDGAR H. NY. 1971. 344–348.

¹³ HOLUB 1926. 236–239. 1150 k.: „...*hec ideo tali condicione firmamus ut si qui via veritas est et vita sue prosperitatis progressum nobis regressumque concesserit, cuncta nostro quemadmodum pium et ius exigit ut et nunc subiecta sint iudicio.*” – ÁÚO I. 63–64.

¹⁴ CDH IV/3. 104., Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE. I/3. 1341.

¹⁵ HOLUB 1926. 239.

Utóbbira hozza példaként a Joachim és Anglia végintézkedését tartalmazó oklevelet (1199), mely – annak ellenére, hogy *reservato usufructu* adományt rögzít – a rendelkezést *testamentum*nak, az intézkedőket pedig *testator*nak és *testatrix*nek nevezi.¹⁶ Ennélfogva „magára a névre a rendelkezések jogi természetének vizsgálatánál nem támaszkodhatunk” – hangsúlyozza Holub.¹⁷ Az *irrevocabile testamentum* valóban számos esetben előfordul,¹⁸ melynek okát kutatva Holub arra a következtetésre jut, hogy a végrendelkező nem a saját kezét kívánta megkötni a visszavonhatatlansággal, inkább azt akarta megelőzni, hogy utódai a jövőben megmásíthassák az akaratát – igaz, állítását példával nem támasztja alá. Kétségtelen, hogy amikor 1326-ban Miklós örökölt birtokát Péternek és Lőrincnek adta visszavonhatatlan birtoklásra, a rokonság közbelépésétől, ellenkezésétől tartott.¹⁹ Holub az egyoldalúság elvét megsértő *testamentum*ot példával nem szemlélteti. Minden bizonnyal ebbe a kategóriába sorolandó Márton végintézkedése, melyben egy birtokrészt adományoz a feleségének, mégpedig annak engedélyével, beleegyezésével (1292).²⁰

Ráadásul zavaros jogügyleteket is végintézkedésként definiáltak – tudjuk meg Holubtól, példának okáért olyan jogi aktusokat, amikor a megadományozott javak azonnal és nem pedig az intézkedő halálát követően szálltak át a megadományozott-ra.²¹ Ilyen zavarba ejtő eljárásokkal a jelen munka szerzője is találkozott munkája során. Erre példa az az eset, amikor a kolozsmonostori konvent kiküldöttei Erzsébet *inter vivos* adományának a meghallgatására mentek ki, ám az oklevél tanúsága szerint

¹⁶ HOLUB 1926. 236. 1199: „.....*totamque ipsius substantiam ecclesie sancti Michaelis de vesprim. taliter deuouit ut quamdiu ipse uel uxor eius in carnis sue degeret ergastulo uictui necessaria de rebus suis perciperet ipsi autem mortui tota eorum possessio inpredicte dominium cederet ecclesie. Predictus itaque testator dedit...*(...) *Joachin. uxor vero ipsius dedit ... unam vineam cuius due partes cedunt in usum fratrum tercia exequys ipsius testatrix. (...) presentem paginam in argumentum ac fidem eiusdem testamenti deputatam sigilli nostri titulo corroborauimus.*” – HO V. 1-4.

¹⁷ HOLUB 1926. 239.

¹⁸ 1218: ÁÚO I. 161., 1222: CDH III/2. 107., 1318: HO IV. 129, 1324: CDH VIII/2. 584., 1332: CDH VIII/3. 663., 1349: CDH VIII/4. 477., 1350: CDH IX/1. 781., 1361: CDH IX/3. 284., 1363: CDH IX/7., 1380: CDH IX/5. 445., 1381: CDH IX/7. 427., 1386: CDH X/1. 319., etc. Arra is van példa, hogy a *testamentum* szilárdságát nem visszavonhatatlansági kitéttel, hanem áttokkal próbálta a végrendelkező biztosítani: „*Siquis vero hoc testamentum infringere temptaverit, a Deo patre anathematizetur et Regalem incurrat iram.*” – 1158: ÁÚO VI. 92.

¹⁹ „...*legavit eidem C. Petro ad irrevocabiliter possidendam et habendam ita quod ... nullus fratrum vel proximorum aut in linea consanguineitatis sibi adiacentium possint vel valeant contra eosdem Petrum et fratrem suum vel suos heredes ratione eiusdem possessionis movere questionem aliqualem.*” – CDH VIII/3. 126.

²⁰ „...*condidisset testamentum ... omnes possessiones suas ... legauit Leustachio et Petro prenotatis perpetuo possidendas, preter quintam seu porcionem in predictis possessionibus domine uxori sue collatam et legatam, ipsa domina acceptante.*” – ÁÚO XII. 538. Az idézett szöveg másik olvasata, hogy a nő engedélye, beleegyezése (*domina acceptante*) nem a saját örökségére, hanem a rokonságnak (Leustáknak és Péternek) adott javakra vonatkozik, ám – az oklevél alapján – semmi sem indokolta, hogy a férj a feleség engedélyét kérje a rokonok megadományozásához.

²¹ HOLUB 1926. 239.

Erzsébet *post mortem*-adományt tett,²² Magyar Pál pedig *irrevocabiliter* testált a lányára, ám mégis visszavonhatósági kitétel van az oklevélben (1350).²³ Holub szemléletében tehát a testálás középkori gyakorlata a jogi terminusok használatát tekintve következetlen volt. Kérdéses azonban, hogy a Holub által felvázolt kategóriarendszer alkalmazható-e a végrendekezési joggal kapcsolatos további kutatások során, és nem szorul-e átgondolásra. A holubi struktúra alkalmazásával kísérletező kutató elvi és gyakorlati nehézséggel is szembesül a végrendeletek feldolgozásakor.

Teljesen nyilvánvaló, hogy a jogtörténész Holub a római jognak a végrendekezésre vonatkozó normáin keresztül szűrte meg a középkori végrendeleteket, így kategóriarendszere a római jog elvein nyugszik. Ha a római jog előírásait vesszük alapul, a középkori gyakorlat valóban kiforratlannak, következetlennek, a római romlott átvételének tűnik. Ha viszont abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a szokásjog a végrendekezés tekintetében is kialakíthatta a *j á t o s*, a római jogi normáktól több ponton eltérő jogelveit, nem lehetetlen, hogy a középkori gyakorlatban a visszavonhatatlanság és a *testamentum*, vagy a kétoldalúság és a *testamentum* korántsem zárta ki egymást. Elképzelhető tehát, hogy a római jogi előírásokat nagyvonalúan kezelő, a végrendelet definiálására igényt tartó középkori gyakorlatban *testamentum*nak tekintettek olyan végső rendelést is (pl. a visszavonhatatlan végrendeletet), melyet Holub – a római jogi előírásokat követve – a *donatio post obitum* kategóriájába sorolt. A visszavonhatatlanság és a *testamentum* közti ellentmondás hiánya nem tűnik meghökkentő eshetőségnek, ha arra gondolunk, hogy a középkori végrendelet amúgy is sok tekintetben különbözött a római *testamentum*tól.²⁴ Holub ugyan észrevette, hogy a középkori végrendekezési gyakorlat módosította a római jogból átvett terminusok jelentését, és sajátosan használta a római *testamentum* jogi fogalmát, ám ezt az eljárást nem egy érett döntés eredményeként értelmezte, hanem a római jogtól való következetlen elhajlásként, egy olyan környezetben, ahol a „finomabb jogi distinkciókra” nem volt szükség.²⁵

Az, hogy a középkori gyakorlat nem ragaszkodott hűen a római jogi hagyományokhoz, nemcsak a XX. század eleji jogtörténész Holubnak, hanem már a kö-

²² „...religiosos viros ... ad audiendam inter vivos donationem eiusdem nobilis dominae destinasset... portionem suam ... dedisset, donasset, contulisset ... post mortem aum ipsius Dominae ad ius et proprietatem Capituli Ecclesiae Transylu. et Altaris Corporis Christi ... deuoluantur.” – CDH X/8. 366–367.

²³ „...possessiones suas ... unam vineam suam... quadraginta equas equatiales filiae suae... delegasset et donasset ... irrevocabiliter possidendas ... adiecto quod si filiam suam ... a suum maritum reverti contingeret ex tunc nihil de premissis secum possit deferre...” – CDH IX/1. 781.

²⁴ A kánoni végrendeletre jellemző: a *heredis institutio* és a szigorú formai előírások mellőzése, a *pro remedio animae* hagyományok túlsúlya. Úgy tűnik, hogy a végrendeleti örökös és a tanúskodás viszonya is különbözött attól, mint amit a római jogi doktrína előírt: annak ellenére, hogy a iustinianusi jog tiltotta a végrendeletben megnevezett örökös jelenlétét a testálás során (JUSTINIANUS institúciói 73.; BESSENÝÓ 1999. 311.), a középkorban előfordult az örökös tanúként való szerepeltetése. Iván végrendeleténél annak az egyháznak (borsmonostori apátságnak) a képviselői tanúskodnak, melyet megadományozott (1225 k.). – ÁÜO I. 214. Móric végintézkedésére ugyancsak jellemző (1281). – CDH V/3. 100.

²⁵ HOLUB 1926. 240.

zéporkori glosszátoroknak, kommentátoroknak, a római és a kánonjog művelőinek is feltűnt – műveikben, kommentárjaikban gyakorta érintették ezt a kérdést.

Az egyes jogok (a szokás-, a kánon- és a római) közti ellentmondásokat jól ilusztrálják azok a jogviták, melyek a testamentum kapcsán bontakoztak ki. Nyugat-Európában megjelent az esküvel megerősített végrendelet, melyben a végrendelező esküvel igyekezett testamentumának visszavonhatatlanságát biztosítani.²⁶ Gulielmus Durandus számára az eskü volt a döntő, hiszen úgy tartotta, hogy minden esküt, melyet az ember a maga halhatatlan lelkének a veszélyeztetése nélkül meg tudott tartani, teljesíteni kellett.²⁷ Ezzel szemben mások – példának okáért Johannes Andreae (Giovanni d'Andrea), Petrus de Bellapertica (Pierre de Belleperche) – a végrendelezési szabadság elvét hirdették, és amellet foglaltak állást, hogy a végrendelező számára meg kell hagyni a lehetőséget, hogy végrendeletét egy újabb testamentummal tetszése szerint megváltoztathassa. A testáló esküje tehát – *contra bonos mores* lévén – nem érvényes.²⁸ Megint mások elutasították az eskünek a visszavonhatatlanságot garantáló erejét, de bizonyos feltételek mellett mégis elfogadták a visszavonhatatlan testamentumot. Jacobus de Ravanisnál (Jacques de Révigny) a visszavonhatatlan testamentum érvényessége nem az eskütől, hanem az örökhagyó és az örökös(ök) közti, a visszavonhatatlanságra vonatkozó megállapodástól, megegyezéstől (*conventio*) függött.²⁹ A híres jogtudós, Bartolus de Saxoferrato szintén fenntartásokkal közelített az esküvel megerősített visszavonhatatlan végrendelethez, úgy vélte, hogy mivel az eskü a jó erkölcsbe ütközik (*contra bonos mores*), az eskü a kánonjog szerint sem kötelez.³⁰ A velencei szokásjog végrendelezéssel kapcsolatos passzusának vizsgálata során Bartolus újfent szembesült a jogok – ebben az esetben a velencei szokásjog és a római jog – összeütközésével. Ugyanis a helyi szokásjog szerint a végrendelet érvényességéhez három tanú is elegendő volt, ami nyilvánvaló ellentmondásban áll a római jogi normával, ami hét, de legalább öt tanút ír elő. Bartolus végül római jogi érvekkel

²⁶ Az esküvel megerősített testamentum visszavonhatóságának kérdését részletesen tárgyalja: VISMARA, GIULIO: La revoca del testamento giurato nella dottrina da Guglielmo Durante a Bartolo da Sassoferrato. In: *Études d'histoire du droit canonique dédiées à Gabriel le Bras*. Tome II. Paris 1965. 1007–1026. (továbbiakban: VISMARA 1965.). Rövid összefoglalása a kérdésnek: STEIN, PETER: A római jog Európa történetében. Budapest 2005. (továbbiakban: STEIN 2005.) 95–96.

²⁷ Durandus a *Speculum iudiciale* c. munkájában kifejti, hogy ha a testáló az első testamentumát visszavonhatatlannak deklarálta, akkor a következő végrendelet semmis. Mindazonáltal mégis visszavonhatja egy következő testamentummal, ha az első kijelentésének megmagyarázza a „minőségét” (*si exprimat qualitatem illius primae voluntatis in secunda*). A pusztá visszavonhatatlansági kitétel tehát nem garantálja a testamentum tényleges visszavonhatatlanságát, ahhoz az eskü kell. VISMARA 1965. 1009., 10. jegyzet

²⁸ VISMARA 1965. 1015–1021.

²⁹ VISMARA 1965. 1112. A szerződéssel – végső soron – egy olyan megoldást ajánlott fel, mely ellentmond a római jogi előírásoknak, hiszen a szerződéses jelleg összeegyeztethetetlen az egyoldalú testamentummal. Erre Cino da Pistoia is felhívta a figyelmet, hangsúlyozván, hogy a „*contraho*” ige nem az az ige, melyet a végrendelezési jog nyelvezete használ. VISMARA 1965. 1021.

³⁰ VISMARA 1965. 1025.; STEIN 2005. 96.

igyekezett alátámasztani a helyi jog előírásainak elfogadható voltát.³¹ Ezek a jogviták egyértelműen jelzik a korabeli jogok közti eltéréseket, és annak a törekvésnek a nehézségét is, melynek célja az egyes jogok közti ellentmondások feloldása, rendezése volt. Együttal arra is példát adnak, hogy a római joggal ellentétes szokásjog egyes intézményeire a jogtudósok olykor rábólintottak.

Holub tanulmánya nemcsak elvi kérdéseket vet fel, hanem olyan gyakorlati nehézségeket is előrevetít, melyekre megnyugtató megoldást a szerző nem ad. Az általa képviselt kategóriarendszer alkalmazásával kísérletező kutató elég hamar szembesül azzal, hogy a *donatio post obitum* és a *testamentum* közti különbségtétel a gyakorlatban majdhogynem lehetetlen, hiszen a végrendeletek a legkritikább esetben tájékoztatnak arról, hogy az általuk megvalósított jogügylet egyoldalú és visszavonható-e. Ennélfogva az egyes kategóriákba való besorolásuk megoldhatatlan feladatnak tűnik. Szintúgy gondot okoz, hogy az *inter vivos* és a *mortis causa* adományokat olykor nem lehet egyértelműen megkülönböztetni egymástól. Mochuna betegen rendelkezett vagyonáról, ám az akaratát tartalmazó oklevél nem használja a *testamentum* terminust vagy az *ultima voluntas* fordulatot (1205–1235).³² Bizonyára végakarati intézkedésről van szó, hiszen szándékát a halál árnyékában fogalmazza meg, minden kétséget kizáró bizonyíték azonban nincs arra, hogy az adomány halál esetére szolgált, s nem szállt át még halála előtt a megadományozottra. Ráadásul hiányzik belőle a végintézkedések egy jó részének sajátos vonása: az örökös hiányára való hivatkozás. Az írott jog országainak közvetlen szomszédságában fekvő franciaországi Auvergne-ben létezett a beteg ember *inter vivos* (és nem *mortis causa*) adománya, mely jogügylet valójában a római joggyakorlatból átvett, újjáélesztett *donatio mortis causa* volt.³³

³¹ A dilemma eldöntéséhez – hogy ti. érvényes-e a három tanú jelenlétében készült végrendelet – Bartolus azt a kérdést kutatta, hogy hatályos-e a velencei jog. Amennyiben fennáll az ellentmondás a iustinianusi jog és a szokásjog között, a helyi szokást rossz szokásnak kell tekinteni, viszont az is kétségtelen, hogy a római császárok a birodalom jogával ellentétes partikuláris jogokat privilégium formájában olykor elismerték. Ráadásul a iustinianusi jog csak azt a szokásjogot érvényteleníthette, amely keletkezése idején már létezett. A velenceiek pedig maguk tudták mi a legjobb nekik – érvel Bartolus. STEIN, PETER: Bartolus, the conflict of laws and the Roman law. In: *Multum non multa. Festschrift für Kurt Lipstein*. Ed. FEUERSTEIN, PETER – PARRY, CLIVE. Heidelberg 1980. 251–258.; STEIN 2005. 94.

³² „Ego Mochuna longe infirmitatis oppressus dispendio et sciens diem mortis imminere, disposui res meas ... facultatis mee...” – ÁÜO XI. 284.

³³ ABOUCAYA, CLAUDE: Les différentes conceptions de la donatio mortis causa chez les romanistes médiévaux. In: *Revue historique de droit français et étranger* 111 (1966) 425. Szintén a *donatio mortis causa* intézményével foglalkozik: MALINOWSKA, IRENA: Appunti per uno studio sulla donatio mortis causa nel glossatori e nel commentatori. In: *Annali di Storia del Diritto*. 7 (1963) 43–82. (továbbiakban: MALINOWSKA 1963.) A *donatio mortis causa* (halál esetére szóló ajándékozás) nem azonos sem a *testamentummal*, sem a *donatio post obitummal*. Ez élők közötti, kétoldalú ajándékozási ügylet, melynek feltétele az, hogy a kedvezményezett túlélje az ajándékozót (amennyiben a kedvezményezett az ajándékozónál előbb hal meg, jogutódai nem szerezhetik meg az ajándékot). Az ajándék kétféleképpen kerülhetett a kedvezményezetthez: az ajándékozó halála után, vagy még az ajándékozó életében. A feltétel megghiúsulásával (a megajándékozott korábbi halálával) visszakövetelhető volt. FÖLDI – HAMZA 1996. 649–650. Az ajándék nemcsak akkor visszavonható, ha a kedvezményezett ko-

A gyakorlatban felmerülő nehézségeket lényegében maga Holub is kénytelen megállapítani tanulmánya végén: „...gyakran a legnagyobb zavarba jutunk, mert a leggondosabb vizsgálat mellett sem tudjuk eldönteni, hogy egy vagy kétoldali *mortis causa* intézkedéssel állunk-e szemben.”³⁴ A megoldás megtalálásában azonban nem nyújt segítséget. A tanulmány további hiányosságának tekinthető, hogy nem foglalkozott a végrendeleti intézkedés³⁵ vagy a magtalan halál esetére (kölcsonös) szóló örökösödési szerződés³⁶ jogi státuszával sem.

A kritikai észrevételek sorába kívánczik egy további megjegyzés is. Holub a végrendelezési gyakorlatot egy, az írásbeliséghez kötődő szokásnak tekintette, igaz, tanulmányában arra is felhívja a figyelmet, hogy a korai időszakban az írás-használat ritkasága miatt az adományok egy részét nem foglalták írásba, ezért volt szükség a tanúk kihallgatására és a végakarat utólagos írásba foglalására.³⁷ A végrendeletekben gyakorta megjelenő fordulat: *inter ceteras ordinationes (testamentarias)/inter alia* azonban arra utal, hogy a végakarat írásba foglalásakor az intézkedésnek csak egy részét jegyezték le, a végső rendelés néhány eleme kimaradt.³⁸ A le nem írt rendelések minden bizonnyal kisebb, talán ingóságokról intézkedő adományok voltak, melyeknek a végrehajtásában megbíztak, és nem tartották szükségesnek, hogy arról oklevelet írjanak. Az írott végrendeletbe pedig nyilván a végakaratnak azon elemei kerültek be, melyek feltétlenül megerősítésre szorultak, mindenekelőtt a birtokadományok. Az Árpád- és Anjou-kori oklevelekben ritka az ingóságok tételes bemutatása, ami könnyen alapot adhat a következtetésnek, miszerint ebben az időszakban végső rendelést elsősorban ingatlanokról tettek. Talán helyesebb úgy fogalmaznunk, hogy ebben az időszakban elsősorban birtokadományokat foglaltak írásba, az ingóságokról, a kisebb vagyoni tételekről általában szóban, a rögzítés igé-

rábban meghal, hanem akkor is, ha a betegen *donatio mortis causáról* intézkedő ajándékozó meggyógyul – hangsúlyozták a középkori glosszátorok. – MALINOWSKA 1963. 55.

³⁴ HOLUB 1926. 239.

³⁵ Előfordult, hogy az adománynak csak egy része szólt halál esetére. 1166-ban Vidonus a johanniták és a családja részére tett adományt, az intézkedés végrendeleti volta csak a fiának és a nejének biztosított hagyaték esetében bizonyítható. HO V. 1. Osl intézkedésével kapcsolatban is felmerül a kétség, hogy az összes adomány halál esetére szólna. Sopron vármegye története. Oklevéltár I. 1156–1411. Szerk. NAGY IMRE. Sopron 1889. 18.

³⁶ Drágffy János 1526. évi testamentumában így ír: „*Gaspárnak, Boldisárnak hagyom szalaban kanisaj lazlo attyamfya Josagat myndenestwl fogwan. Jol tuggyatok mykeppen volt az Contractus keoztwnk, mely Contractus Lewel nallatok vagyon...*” – ZOLNAI GYULA: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Budapest 1894. 256. Kanizsai László javai tehát Drágffy kezére kerültek, feltehetően annak a kölcsönös örökösödési szerződésnek a keretében, melyet még 1524-ben kötött Drágffy és Kanizsai, arra az esetre, ha valamelyikük magtalanul halna meg. A szerződés minden birtokra, várra, még a budai házakra is vonatkozott. – A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. I–V. Szerk. KÁROLYI TIBOR – GÉRESI KÁLMÁN. Budapest 1882–1897. III. 150–152.

³⁷ HOLUB 1926. 235–236.

³⁸ Pl. 1258: HO VI. 95., 1271: CD patr. 61., 1272: CDH V/1., 1279: ÁÚO IX. 265., 1281: ÁÚO XII. 332., 1285: ÁÚO IV. 280., 1291: ÁÚO V. 54., 1298: ÁÚO X. 312., 1324: CDH VIII/2. 583., 1332: CDH VIII/3. 650., 1349: CDH VIII/4., 1349: CDH IX/1., 1361: CDH IX/3. 285., 1381: HO III. 216.

nye nélkül intézkedhettek. Mivel a végrendelkezési gyakorlat – úgy tűnik – részben a szóbeliség szintjén zajlott, a testálás gyakoriságára vonatkozóan nehéz pontos megállapításokat tenni. Egy azonban bizonyosnak tűnik: a végrendelkezést nem lehet csupán egy írott jogszokásként tárgyalni.

„...*nem elég a dogmatikus vizsgálat, hanem a formát kitöltő tartalmat is teljesen ismernünk kell*” – írja tanulmánya legvégén a szerző. Kétségtelen, hogy Holub kérdésfelvetései és számos válasza nagyban hozzájárulhat a *testamentum* terminus középkori definíciójának, tartalmának alaposabb megismeréséhez. Téziseinek némelyike azonban átgondolásra szorul, ezért talán nem elhamarkodott az az álláspont sem, mely a szerzőnek a római jog elvein nyugvó szemléletét csak egy lehetséges, de gondolatébresztő nézőpontként, és nem a további vizsgálatok tökéletes kereteként értelmezi.